

Ekonomický rast a stav životného prostredia

M. Hranaiová: Economic Growth and State of the Environment. Život. Prostr., Vol. 31, No. 5, 258–261, 1997.

Apart from governmental measures for protection of the environment is valid the statement, that more intensive economic activity brings more intensive environmental degradation and vice versa. State measures are to lead producers to new quality of economic growth in harmony with the conception of sustainable development. The present state of the environment gives evidence of insufficient qualitative changes of economic growth of well-developed countries. Developing countries have no interest to follow the well-developed ones in their consume life style. From developed countries they claim compensation for economic misery and stagnation caused by former colonial oppression that is also considered to be the cause of deterioration of the environment. The absence of international economic and environmental agreements prevents improvement of the environment.

Environmentálne aspekty ekonomického rastu vo vyspelých krajinách

Problém životného prostredia je jedným zo súčasných problémov ľudstva, ktoré majú globálny charakter. Predovšetkým je to však problém rozvinutej spoločnosti súvisiaci s určitou dosiahnutou výškou životnej úrovne, ktorej predpokladom je určitý potenciál krajiny. Na zabezpečenie blahobytu človeka ako spotrebiteľa s moderným veľkomestským spôsobom života sa často neracionálne využíva veda a technika, ako aj prírodné zdroje. Výroba sa koncentruje na jednom mieste a narastá počet obyvateľstva v mestách. Všetky tieto javy sú sprievodnými znakmi hospodárskeho rastu určitej krajiny.

Medzi stupňom hospodárskeho rastu a kvalitou životného prostredia existuje príčinná súvislosť. Ak odhliadneme od cielených opatrení na ochranu životného prostredia zo strany štátu, podnikov alebo jednotlivcov platí, že väčšia ekonomická aktivita prináša väčšie znečistenie a naopak, menšia aktivita menšie znečistenie životného prostredia.

Vzťah medzi ekonomickým rastom a stavom životného prostredia vyvolal v minulosti diskusiu (ešte aj dnes aktuálnu) o možnosti riešenia tohto protirečenia v reálnom hospodárskom živote. Jej základom bola i je skutočnosť, že hospodársky rast poškodzuje životné prostredie a s tým súvisiace náklady na jeho ochranu

"poškodzuju" ekonomiku v tom zmysle, že vyžadujú časť zdrojov spoločnosti určených na podporu ekonomického rastu. Ak chce štát v určitom časovom intervale dosiahnuť maximálny ekonomický rast, nemôže súčasne dosiahnuť maximálnu kvalitu životného prostredia a naopak, pretože na dosiahnutie dvoch rozličných cieľov nemôže použiť naraz tie isté obmedzené zdroje.

Takto postavený problém vzťahu ekonomického rastu a životného prostredia zvädza k zjednodušenému pohľadu v oblasti stanovenia cieľov spoločnosti do podoby: buď ekonomický rast, alebo ochrana a zlepšovanie stavu životného prostredia. V skutočnosti nejde natoľko o túto dilemu, ale o nevyhnutnosť sledovať v dvoch rôznych rovinách ten istý cieľ – zabezpečiť v určitej krajine čo najvyššiu úroveň blahobytu obyvateľov vrátane kvalitného životného prostredia. *"Budeme si totiž musieť zvyknúť – a vývin v minulých desaťročiach nás o tom presvedča, že náklady na starostlivosť o životné prostredie sú rovnako nevyhnutné pre udržanie existencie ľudstva na Zemi, ako náklady na stravovanie, bývanie, ošatenie, či na uspokojovanie ktorýchkoľvek ostatných základných potrieb človeka"* (Lacko, 1981). Nik sa dnes nepozastavuje nad tým, že náklady na výrobu potravín znižujú objem zdrojov na výrobu automobilov, počítačov a podobne.

S myšlienkou, že vyhovujúce životné prostredie je nevyhnutnou súčasťou obsahu kategórie "životná úroveň" alebo "blahobyť" obyvateľov (u nás zaužívanej ka-

tegérie "životná úroveň" zodpovedá v trhových ekonomikách kategória "ekonomický blahobyt") súhlasí dnes pomerne dosť ekonómov. Prejavuje sa to napríklad v ich názoroch na obsah pojmu "ekonomický rast" a adekvátnosť "hrubého národného produktu" na vyjadrenie úrovne blahobytu obyvateľov určitej krajiny. Napríklad E. J. Mishan (1967) už pred tridsiatimi rokmi tvrdil, že hospodársky rast nie je cieľom samým pre seba a neprispieva vždy ku zvýšeniu spoločenského blahobytu. Navrhoval opatrenia, medzi nimi i ochranu životného prostredia, ktoré by vytvorili pozitívny vzťah medzi hospodárskym rastom a blahobytom.

Kým začiatkom šesťdesiatych rokov sa "ekonomický rast" a "rozvoj" všeobecne považovali za synonymá, neskôr "rozvoj" začína naberať i sociálny a kultúrny rozmer. Pre viacerých ekonómov (G. Myrdala, K. Bouldinga, P. Samuelsona, W. Nordhousa, J. Tobina) prestala byť úroveň blahobytu synonymom vyprodukovaného hrubého národného produktu, ktorý predstavuje v určitej krajine tovary a služby vyprodukované za rok. Dôvodom odmietnutia vytvoreného hrubého národného produktu (HNP) pripadajúceho na jedného obyvateľa krajiny ako ukazovateľa blahobytu v konkrétnej krajine je skutočnosť, že blahobyt človeka nemožno posudzovať iba podľa kvantitatívnych ukazovateľov v podobe spotrebovaných tovarov a služieb. Na druhej strane HNP zahŕňa zložky, ktoré sú v priamom rozpore s blahobytom ľudstva, napríklad výrobu zbraní. Podľa spomínaných autorov by bolo treba HNP upraviť (znižiť) o určité položky. Medzi ne patrí okrem iného i znečistenie životného prostredia a z neho vyplývajúce škody. Takto upravenému HNP by zodpovedala kategória "čistý ekonomický blahobyt" ("čisté ekonomické bohatstvo"), ktorá by sa vyvíjala asi pomalšie, ako dnes sledovaný HNP.

Pod vplyvom neustále sa zhoršujúceho stavu životného prostredia v jednotlivých vyspelých, ale i málo rozvinutých krajinách, vypracovali predstavitelia Rímskeho klubu r. 1968 známu *teóriu nulového rastu*. Podľa nej, aby sa zabránilo ekologickej katastrofe, nemal by sa meniť (rásť) objem vyrobených potravín a priemyselných produktov na jedného obyvateľa. Teórie predstaviteľov Rímskeho klubu, neprijateľné pre ekonomicky vyspelé, ale ani pre zaostané krajiny, vyvolali značný ohlas na celom svete, čo bolo ich cieľom. Vznikli hnutia na ochranu životného prostredia, vlády vyspelých krajín začali vypracúvať projekty environmentálnej politiky, zriadili sa funkcie ministrov životného prostredia. Ochrana životného prostredia nadobúda podobu právnych noriem, uskutočňujú sa prvé medzinárodné rokovania o stave životného prostredia. R. 1972 sa v Štokholme konala prvá konferencia o životnom prostredí, ktorú zorganizovala OSN.

Požiadavka zastaviť alebo obmedziť ekonomický rast

vychádza z myšlienky o protirečivom vzťahu ekonomického rastu a životného prostredia v podobe, že čím lepšie sa darí ekonomike, tým horšie sa darí životnému prostrediu. Nemožno nevidieť i opačnú súvislosť, overenú vo vyspelých trhových ekonomikách, že čím lepšie sa darí ekonomike, tým lepšie predpoklady (zdroje) vznikajú na účinnú starostlivosť o životné prostredie. Pre kvalitu životného prostredia totiž nie je škodlivý každý hospodársky rast, ale rast s akým sme sa prevažne stretávali dosiaľ, sprevádzaný neracionálnym správaním sa výrobcov a spotrebiteľov, nesprávnym využívaním vedy a techniky, rast bez určitých pravidiel hry, ktoré by zamedzovali takéto správanie sa ekonomických subjektov. Podľa názoru väčšiny ekonómov z vyspelých krajín znehodnocovaniu životného prostredia nemožno predísť zastavením hospodárskeho rastu, ale hľadaním kompromisu medzi dvoma cieľmi. Riešením by nemali byť ani maximálne tempá ekonomického rastu, ale ani maximálna (technicky možná) ochrana životného prostredia. V tejto súvislosti vznikol pojem *ekonomicky optimálna úroveň znečistenia životného prostredia*. Z tohto hľadiska považujeme za nesprávny aj taký názor, že najskôr treba podporovať maximálny ekonomický rast, a až po vytvorení dostatočných zdrojov venovať pozornosť znehodnotenému životnému prostrediu. Odporuje to zistenej skutočnosti, že preventívne náklady na ochranu životného prostredia sú nižšie, ako náklady na odstraňovanie škôd spôsobených znehodnotením jeho jednotlivých zložiek.

Ekonomický rast a stav životného prostredia v ekonomicky zaostalých krajinách

Aj ekonomicky zaostané krajiny prispievajú k celkovému zhoršovaniu stavu životného prostredia Zeme. Nevyznačujú sa síce vysokým tempom ekonomického rastu, a teda ani vysokou mierou využívania prírodných zdrojov, ani vysokou koncentráciou priemyselnej výroby a využívania vedy a techniky, ani vysokou úrovňou spotreby. Hlavným faktorom nízkej kvality životného prostredia je tu chudoba, bieda, nehygienické bývanie, nedostatočná a zdraviu nevyhovujúca výživa, nedostatok ochrany proti nákazlivým chorobám. Kým zhoršenie stavu životného prostredia vo vyspelých krajinách je výsledkom dosiahnutej vysokej životnej úrovne, v rozvojových krajinách, naopak, dôsledkom biedy.

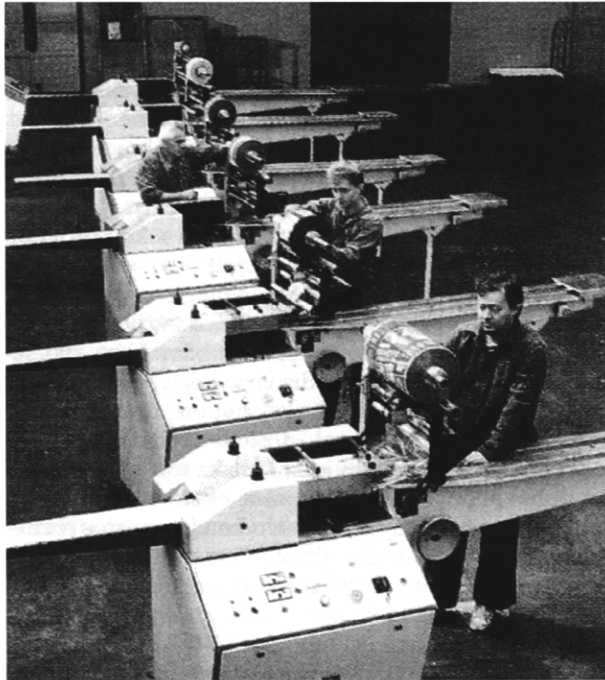
Teória nulového rastu je z hľadiska rozvojových krajín úplne neprijateľná. Zastavenie ekonomického rastu v týchto krajinách by znamenalo konzervovanie rozdelenia bohatstva z koloniálnych čias. Avšak rozvojové krajiny v období vzniku teórie nulového rastu považovali problém životného prostredia výlučne za problém bohatých krajín. Boli ochotné zapojiť sa do riešenia environmentálnych problémov, ak im vyspelé krajiny po-

skytnú na to materiálne prostriedky. Svoje požiadavky v tejto súvislosti sformulovali do dokumentu 2. ministerskej konferencie tzv. Skupiny 77 rozvojových krajín, ktorá bola v Lime r. 1971 a podstatným spôsobom ovplyvnila priebeh Konferencie OSN o životnom prostredí v Štokholme r. 1972. V Deklarácii z tejto konferencie sa uvádza, že jednou zo závažných príčin nepriaznivého stavu životného prostredia v týchto krajinách je ich hospodárska zaostalosť. Tú sa však rozvojovým krajinám dodnes nepodarilo prekonať.

Ekonomický rast a trvalo udržateľný rozvoj

Pripomeňme si (Život. Prostr. 1994, č. 6), že r. 1983 OSN vytvorila 21-člennú medzinárodnú Komisiu pre životné prostredie a rozvoj, ktorá vypracovala správu "Naša spoločná budúcnosť". Cieľom národných politík i medzinárodnej spolupráce sa stal "trvalo udržateľný rozvoj". Ide o taký rozvoj, pri ktorom by mala súčasná generácia uspokojovať svoje potreby tak, aby neohrozila v uspokojovaní potrieb budúcej generácie. Pripomeňme si i hlavné všeobecné zásady a povinnosti týkajúce sa ekonomického života, ktoré Komisia odporúča dodržiavať v záujme približovania sa k vytýčenému cieľu:

- oživiť hospodársky rast svetového hospodárstva a podporovať hospodársky rast v rozvojových krajinách,
- rast v krajinách nehodnotiť len prostredníctvom tradičných ukazovateľov (HNP a pod.), ale zohľadňo-

- vať i sociálnu spravodlivosť, zdravotnú starostlivosť, bezpečnosť, stav životného prostredia a pod.,
- znižovať spotrebu prírodných zdrojov na obyvateľa výrobou a použitím ekologicky čistých výrobkov a technológií,
- väčšiu pozornosť venovať environmentálnym faktorom v oblasti technického rozvoja,
- subjekty zodpovedajúce za ekonomický rozvoj majú byť zároveň zodpovedné za stav životného prostredia,
- reformovať medzinárodné hospodárske vzťahy a zvyšovať medzinárodnú spoluprácu a prácu medzinárodných inštitúcií s ohľadom na stav životného prostredia.

Domnievame sa, že vyspelé krajiny nemali dôvod nesúhlasiť so závermi tejto správy. Všeobecná a nezáväzná podoba vytyčených zásad nenašľu zabehnutú koncepciu v týchto krajinách, kde ekonomický rast je stále jedným z najdôležitejších cieľov hospodárskej politiky. Myslíme si, že tieto zásady boli známe už aj pred publikovaním správy "Naša spoločná budúcnosť" a neprinášajú žiadne nové prístupy v oblasti environmentálneho hodnotenia ekonomického rastu vyspelých krajín v deväťdesiatych rokoch. Vo všeobecnej a teoretickej podobe nemôžu priniesť zvrät v správaní sa ekonomických subjektov trhovými ekonomikmi. Je úlohou vlád ako ich skonkretizovať dotvorením už existujúcich pravidiel, ktorých podstatou je myšlienka, že čo je ekologické, to je pre ekonomický subjekt aj ekonomické. Nakoniec dnes túto myšlienku úspešne využívajú najsilnejšie výrobné spoločnosti trhovými ekonomikmi sledujúc svoj ziskový, nie environmentálny motív. Enviromentálny rozmer ich produkcie predstavuje totiž významný nástroj v boji s konkurenciou.

Environmentalisti vyspelých krajín nepovažujú ochranu životného prostredia vo svojich krajinách za dostatočnú. Pokúšajú sa prispieť k jej zvýšeniu kvantifikáciou trvalo udržateľného rozvoja (Kol., 1996) zavedením pojmu "odpojený rast" od rastúceho používania surovín a energie a "dematerializovaný rast" tovarov a služieb, ktorý predpokladá redukciu surovinových vstupov o faktor 10, čiže približne desaťnásobne nižšiu spotrebu zdrojov v prepočte na obyvateľa v porovnaní so súčasnosťou. Len takýto rast by podľa členov skupiny Priatelia Zeme nemala sprevádzať ďalšia devastácia životného prostredia.

Komisia pre životné prostredie a rozvoj OSN (ďalej len Komisia) považuje za hlavný faktor devastácie životného prostredia v málo rozvinutých krajinách chudobu, zapríčinenú nízkym ekonomickým rastom. Nehovorí však o role vyspelých krajín na jej vzniku v minulosti v bývalom koloniálnom systéme. Podľa predstaviteľov rozvojových krajín pokračujú vyspelé štáty v bývalých kolóniách v exploatacii ľudských a prírodných zdrojov

a trvalo udržateľný rozvoj na celom svete možno dosiahnuť jedine pochopením nevyhnutnosti zmeny predstavy o svete a jeho organizovaní vyspelými krajinami. Všeobecné zásady dosiahnutia trvalo udržateľného rozvoja napokon neprotirečia tejto požiadavke rozvojových krajín. Zásada reformovať medzinárodné hospodárske vzťahy a zvyšovať medzinárodnú spoluprácu i úroveň práce medzinárodných inštitúcií nevyklučuje zmenu vzťahov medzi vyspelými štátmi a ich bývalými kolóniami. J. Tinbergen už r. 1976 navrhuje zmenu medzinárodného poriadku a zavedenie rôznych foriem finančnej pomoci na podporu ekonomického rastu a zamestnanosti v ekonomicky zaostalých krajinách.

Environmentalisti z rozvojových krajín za hlavnú príčinu znižovania kvality životného prostredia Zeme považujú západný konzumný štýl života a jeho vnucovanie ostatným národom a oblastiam Zeme. Podľa nich práve takýto spôsob života je nevyhnutne spätý s ekonomickým rastom a expanziou trhovej ekonomiky. Spomínaný J. Tinbergen sa v tejto súvislosti zmieňuje aj o potrebe zmeny životného štýlu a vzorca spotreby vo vyspelých krajinách. V revízii správy Global 2000, vypracovanej r. 1980 pre potreby prezidenta J. Cartera, sa priznáva, že koncepcia rozvoja, pokroku a úspechu, realizovaná vyspelými krajinami, zlyhala.

***

Zrejme nastal čas hľadania nových koncepcií rozvoja. Možno práve založených na etike, kultúre a náboženstve ľudí žijúcich na určitom území tak, ako to požadujú rozvojové krajiny. Ale zrejme i na materiálnej pomoci vyspelých krajín svojim bývalým kolóniám na podporu ekonomického rastu ako základu realizácie ich vlastných predstáv o ekonomickom rozvoji spoločnosti. Lebo ak by sa mal kopírovať model spotreby vyspelých krajín, spotreba v rozvojových krajinách by sa zvýšila trojnásobne, avšak Komisia odporúča zvýšiť priemyselnú výrobu v týchto krajinách päť až desaťnásobne. Ako by to asi prospelo životnému prostrediu Zeme, keď Komisia odporúča podporovať ekonomický rast na Juhu i na Severe?

Správa Rímskeho klubu práve hrozivými závermi vyburcovala mnohé vyspelé i priemerne vyspelé štáty k opatreniam na zlepšenie starostlivosti o životné prostredie vo vlastných krajinách. Správa "Naša spoločná budúcnosť" zatiaľ nevyprovokovala potrebnú mieru aktivít ani smerom dovnútra krajín, ale ani očakávaných aktivít na medzinárodnej úrovni. Aj ekonomický rast nadobudol totiž globálny rozmer, najmä v spojitosti s pretrvávajúcim protirečením medzi ekonomickým rastom vyspelých a rozvojových krajín.

Na 19. mimoriadnom zasadnutí Valného zhromaždenia OSN v júni 1997 venovanom životnému prostrediu sa

konštatovalo, že nedostatok politickej vôle a pasivity v oblasti riešenia problémov životného prostredia "spôsobia nenapraviteľné škody na našej planéte" (Hospodárske noviny, 15. 6. 1997). Ak sú celkové vyhliadky v oblasti kvality životného prostredia r. 1997 horšie ako r. 1992 (Hospodárske noviny, 30. 6. 1997), zrejme by bolo vhodné tieto škody skonkretizovať do podoby hroziacej katastrofy a vyburcovať politikov k ďalšej vlne ochrany Zeme tak, ako sa to podarilo predstaviteľom Rímskeho klubu. Keďže tempo zmeny kvality ekonomického rastu s ohľadom na dnešný stav životného prostredia nie je postačujúce, koncepcia "obmedzeného rastu", kedysi toľko kritizovaná, je možno reálnejšia ako kedykoľvek predtým.

Literatúra

- Hospodárske noviny, 15. a 30. 6. 1997.
 Kol., 1995: Šok z prosperity. Čítanka z globálnej problematiky. Olomouc.
 Kol., 1996: Šok z prosperity. Závěrečná čítanka z globálnej problematiky. Olomouc.
 Lacko, R., 1981: Ekorozvoj – problémy a perspektívy. Bratislava.
 Mishan, E. J., 1967: The Costs of Economic Growth. New York – Washington.
 Světová komise pro životní prostředí a rozvoj OSN, 1991: Naše společná budoucnost. Praha.

